

СВОБОДА РЕЛІГІЙ В ЄВРОПІ

1. Впродовж останніх років в деяких європейських країнах буття релігійних меншин сприймалося як специфічна соціальна проблема. Що природно: вони стали об'єктом підвищеної уваги із-за випадків суїциду і вбивств членів ордену Сонячного Храму та окремих актів тероризму, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з релігійними течіями. В деяких країнах, однак, цей інтерес вилився в “моральну паніку”, яка, за визначенням соціологів, є штучно створеною соціальною проблемою, що характеризується неадекватною реакцією на існуючу загрозу. Власне в межах цієї ситуації мають розглядатися останні дебати в Європейській співдружності (і будь-де) щодо впровадження в життя та використання головних принципів релігійної свободи, всаджених міжнародними угодами та деклараціями. Як правило, міжнародні акти, такі як параграф 9 Європейської Конвенції прав людини (ECHR), встановлюють головні принципи релігійної свободи, але залишають широкі можливості витлумачення цих постанов при трансформації їх у внутрішні закони окремих держав.

2. Дійсно, з офіційної точки зору, всі європейські інституції визнають, що в Європі, навіть в межах кордонів Європейської співдружності, історичні та культурні розбіжності між державами-членами ЄС не дають змоги створити єдину європейську систему в галузі державно-церковних відносин. Реально в Європі існує три їх моделі, жодна з яких не сумісна зі статтею 9 ECHR:

- модель державної чи національної церкви - однієї (Греція, Португалія, Данія, Швеція, де, однак, з 2000 року буде впроваджена інша система) або двох (Фінляндія – Лютеранська та Православна церкви; Великобританія – Англіканська церква та Шотландська). Ця модель гарантує деякі привілеї для державних чи національних церков. З іншого боку, сучасний розвиток привів скрізь у Європі до певної захищеності релігійних меншин, через застосування до них аналогічних законів, які призначалися спочатку тільки для державних та національних церков;

- секулярна модель (відокремлення Церкви і держави), в якій держава “не визнає жодної релігії” (напр. ст. 2 Закону Франції від 9 грудня 1905р.) і дозволяє релігійним організаціям існувати згідно із загальними громадянськими та корпоративними законами (Голандія, Франція та ін.);

- модель загального визнання, де достатня кількість різноманітних релігій визнаються та реєструються державою за допомогою декількох форм угод та постанов (Ельзасько-Мозельська область Франції, Італія, Бельгія, Австрія, Іспанія, Німеччина).

3. З філософської точки зору, яка не збігається з правовою, стаття 9 ECHR визнає, що існують певні межі свободи релігії. І це очевидно. Однак визначення цих меж є об'єктом багатьох дискусій. В Сполучених Штатах в останні роки ми можемо побачити певний конфлікт у підходах між більшістю у Верховному Суді й Конгресом. Перші відстоюють погляд, згідно з яким релігійна свобода може бути обмежена лише “громадськими неоскарженими інтересами” суспільства в цілому, які встановлює держава. Оскільки публічних інтересів, що є дійсно “громадськими” чи “неоскарженими” не так вже й багато, то це є більш ліберальним підходом до проблеми релігійної свободи. Протилежний, консервативний підхід захищає погляд, згідно з яким релігійна свобода може обмежуватися у випадку, коли має місце конфлікт з “громадським спокоєм”. Це визначається як дещо більш широке, ніж державні “громадські неоскаржені інтереси”. Сьогодні це часто стає синонімом офіційного ладу чи, щонайменше, його засадничих принципів.

В Європейському Співтоваристві погоджуються з тим, що конституції і закони можуть відсилати до “громадського спокою”, але цього замало для висновку про те, що консервативний підхід був обраний за державну систему. Поняття “громадського спокою” є дещо сумнівним, він визначається в декілька різних способів. Однак розбіжність між консервативним та ліберальним підходами в дискусійному питанні про обмеження релігійної свободи залишається досить вагомим. У консервативній моделі релігійна свобода обмежується законом, офіційним устроєм як таким, або через всезагальні

принципи, та, в деяких випадках, також і цінностями, визнаним даним суспільством і втіленими у певних фундаментальних законах держави (наприклад, у конституції). Ліберальний підхід є близьким до американської теорії “громадських неоскаржених інтересів”, яка твердить, що релігійна свобода може обмежуватися лише тоді, коли наявний конфлікт з фундаментальними правами людини чи підставовими цінностями конституційного рівня (це дуже відрізняється від сукупності законодавчих актів конституційного права й без сумніву відрізняється від поняття правового порядку в цілому). В Італії творці Конституції 1947-1948рр. були особливо занепокоєні тим, що жодного натяку на “громадський спокій” не можна було сконструювати в консервативному дусі, бо це згодом якоюсь мірою здатне буде обмежити релігійну свободу. Тому було вирішено не застосовувати поняття “громадський спокій” взагалі, що знайшло відображення у статті 19 Італійської Конституції. Як наслідок, італійська офіційна наука раз за разом доходила до висновку, що впровадження в дію Конституції автоматично виключає параграф 1 закону 159 від 1929р., який проголошує “громадський спокій” як передумову суспільного визнання релігійних організацій”[5]. Новий закон, який повністю заміщує закон №1159, зараз обговорюється в новому читанні і не має жодних посилань на “громадський спокій”. Варто відзначити, що навіть новий катехизис Католицької церкви (параграф 2109) критикує ту ідею, що “громадський спокій” може дійсно визначатися як обмеження релігійної свободи, в той час, коли “громадський спокій” конструюється згідно з позитивістськими або натуралістичними критеріями.

4. У кожній країні офіційна та філософська моделі релігійної свободи взаємодіють між собою. Їх можливі взаємодії наводяться (без врахування багатьох інших можливих варіантів) в таблиці:

	Національні церкви	Секуляризм	Визнання багатьох церков
Консервативні	Ефективні	Активні	Закриті
Ліберальні	Незначні	Пасивні	Відкриті

Модель національних чи державних церков може призвести, якщо вона інтерпретована через фокус консервативної традиції, до висновку, що держава повинна активно підтримувати національні релігії. Саме в цьому була звинувачена Греція (і подеколи була визнана винною) в цілій низці справ, що розглядалися Європейським судом з прав людини в Стразбурзі. З іншого боку, коли підхід до обмеження релігійної свободи є ліберальним, такий як у Великобританії, існування державних церков менш вірогідно призведе до дискримінації релігійних меншин.

Секуляризм, в свою чергу, може бути лише пасивним (як у Голландії, де існує великий досвід толерантного співіснування); чи активний, згідно з французькою ідеєю секулярної активності. В останньому випадку підґрунтям є консервативний підхід до обмеження релігійної свободи. Секулярний або світський гуманізм відкрито проголошується державою в ім'я “свободи совісті”, і таким чином історично часто призводить до конфлікту зі свободою релігії. Держава історично підозрює нові релігії і навіть альтернативні способи життя (релігійні ордени в ХІХ сторіччі, нові католицькі рухи сьогодні) в межах найбільших і найдавніших церков. Модель визнання багатьох церков може бути або відкритою для великого розмаїття можливих груп, або закритою. В останньому випадку, що ґрунтується на консервативному підході, офіційне визнання чи реєстрація може надаватися релігіям лише тоді, коли вони задовольняють вимоги постанов Конституції (Німеччина) чи сприяють “громадській безпеці, громадському спокою, здоров'ю та моралі”, “демократії” та, навіть, “психологічній чистоті” населення (згідно з дуже обмежувальним параграфом 5 нового федерального австралійського права 1998р.). У цих випадках може бути запропонована різниця між “добрими” і “поганими” методами навернення до віри.

5. Сучасні секулярні держави здатні захищати релігійну свободу через розмаїття правових моделей. Я не вірю, що може існувати єдиний ідеальний правовий варіант для вирішення усіх національних ситуацій. Суспільно-історичне релігійне тло є відмінним в Італії і у Великобританії, а релігійний плюралізм Сполучених Штатів невідомий в Греції.

Відомо, що Франція є однією з країн, яка найчастіше критикується нині за консервативний підхід до релігійної свободи. І це добрий приклад того, що сам по собі секуляризм не гарантує більшої свободи і зменшення дискримінації. Модель “стіни відокремлення” працює добре, коли вона є частиною національної традиції, як це відбувається в Голландії чи Сполучених Штатах, але я маю сумніви, що вона буде працювати так само добре в Італії, Австрії чи Греції. Визнання багатьох релігійних течій створило більш дружню щодо релігійних меншин атмосферу в таких країнах, як Італія, а у Великобританії існування державної церкви не завадило недержавним церквам користуватися релігійною свободою більше, ніж у деяких інших країнах. Мій висновок тут полягає в тому, що офіційна модель релігійної свободи, котру держава врешті-решт обирає, є менш важливою, ніж глобальний філософський підхід до релігійної свободи. Те, що тут визначено як ліберальний підхід, є більш лояльним щодо меншин, ніж консервативний підхід, незалежно від різновиду офіційної моделі, в яку він перетворюється.

Ті, хто віддає перевагу консервативному підходу, аж до обмеження релігійної свободи, сьогодні часто зазнають проблем з Європейським Судом із прав людини, міжнародними конвенціями та розслідуваннями випадків релігійної нетерпимості міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ. Вони часто відповідають, що консервативний підхід є необхідним, тому що деякі релігійні меншини є дійсно небезпечними. “Культи” чи “секти” часто згадуються разом з різними різновидами “фундаменталізму” (здебільшого мусульманами, рідше – індуїстами та християнами). Перше зауваження до цього підходу полягає в тому, що багато поширених ідей стосовно “сект” і “култів” майже однотайно відкидаються (як фальшиві, помилкові та невірні) міжнародною академічною думкою, тими науковцями, які займаються вивченням новітніх релігійних рухів. На жаль, до деяких добре організованих антикультових діячів, які активно просувають свою ідеологію, прислуховуються окремі європейські уряди. Зауважу, що багато груп зазнають дискримінації тільки тому, що вони виглядають дивно, екзотично, чудернацько чи ж взагалі химерно.

6. Соціолог Рой Уелліс запропонував широковідоме розрізнення між “світостверджуючими” і “світонесприймаючими” релігійними рухами. Йдучи за аналогією, ми можемо поділити релігійні організації на три головні групи. Перша – це ті, що визнають суспільство та визнані громадськістю. Їхні цінності збігаються з пріоритетами, визнаними державою. Для нових груп повинен пройти час, доки суспільство визнає, що вони є саме такими і якихось глобальних непорозумінь чи проблем тут не очікується. Друга категорія включає релігійні організації, чії цінності є більш альтернативними (і часом радикально альтернативними) щодо більшості суспільства. Ці групи не займаються систематичними і кримінальними діями (у всякому разі, якщо уявлення про кримінальну відповідальність обмежене звичайними злочинами); подеколи ці групи звинувачуються у кримінальних актах, які “притаманні тільки цій релігії” (невідомі науковій думці, й тоді існуючі закони критикують за те, що вони не передбачають спеціальних покарань за неприйнятні для суспільства дії). Третя категорія представлена досить екстремально (на щастя рідко) випадками злочинних релігійних рухів, чиє існування концентрується на приготуванні злочинів - від згвалтувань до тероризму, від зловживання дітьми до вбивств та організації масових самогубств. Сутність ідей кримінальних релігійних рухів може звучати абсурдно для суспільної думки, здебільше переконаної, що релігія є обов’язково доброю. На жаль, це не обов’язково. Так, деякі групи практикують форми священного тероризму, щиро вірячи, що в такий спосіб вони вірно слугують Господу. У всякому разі, усі визначення різноманітних релігійних течій та кримінальних релігійних течій як “псевдо-релігій” видається мені простою грою слів. Очевидно, що такі групи не повинні терпітися; вони мають перебувати під пильним доглядом та стримуватися, коли вони діють у відповідності до своїх нездорових принципів (у таких випадках вони розглядаються як злочинні, а не як релігійні організації). Подібні принципи повинні застосовуватися й в тих випадках, коли йдеться про правопорушників, які входять до звичайних релігійних організацій. “Блакитні” пастори не можуть бути виправдані й захищені принципами релігійної свободи. Визнаємо однак, що теоретично з першою та останньою категоріями (визнані суспільством релігійні рухи та рухи

кримінальні) мати справу значно легше. Набагато більше проблем виникає, коли суспільство зіткається з релігійними меншинами, які не є кримінальними, але відкидають суспільство та живуть за принципами та нормами, не прийнятними для більшості суспільства. Ця ситуація стосується новітніх релігійних течій, а також певних організацій у складі ісламської традиції (а також індуїстської та інших східних релігій, окрім буддизму, який виглядає більш прийнятним у більшості європейських форм).

7. Саме ставлення до релігійних організацій, чия поведінка відхиляється від загально визнаних у суспільстві норм, визначає стан релігійної свободи країни. Дуже просто захищати популярні релігії. Вони вже захищені своєю власною популярністю. Так звані “непопулярні” релігійні організації (не пов'язані з кримінальними релігійними течіями) потребують більшого захисту від закону.

Секуляризм без визначених форм визнання чи реєстрації релігій є прийнятним для багатьох країн, але це ще не свідчить про те, що він гарантує релігійну свободу. Цей погляд сумісний з системою визнання багатьох релігій (де критерії визнання чи реєстрації нових релігій є відкритими і не залежать від релігії, найбільш авторитетної в суспільстві).

Досвід багатьох країн свідчить, що може навіть бути корисним включення до закону про релігії (чи безпосередньо до Конституції) посилення на важливість внеску різних релігій у справу здобуття національної незалежності країни, за умови відзначення, що вільне суспільство не може бути толерантним до будь-якої форми пригноблення малих релігійних організацій. Більш важливо засвоїти цінність і корисність релігійної свободи, прийняти позицію її захисту й не дуже чітко визначати її межі. На мою думку, тільки те, що тут визначено як ліберальне ставлення до питання релігійної свободи, може насправді захистити “непопулярні” релігійні меншини в контексті сучасного європейського плюралізму. Закони мають чітко стверджувати, що релігійна свобода повинна бути обмеженою тільки межами основних прав людини. Питання релігійної свободи вище за майже всі інші закони, правові акти будь-якої країни. В той час, як консерватори наполягали, що релігійна свобода обмежена більшістю існуючих законів, ми повинні стверджувати, що якщо закони зменшують релігійну свободу, до них повинні вноситися поправки. Так, ми повинні передбачати і зупиняти кримінальні релігійні течії (які не часто, але все ж з'являються), їхнє зловживання релігійною свободою. Але в жодному випадку ми не повинні обмежувати релігійну свободу суспільно прийнятних релігійних організацій. Історично релігії, погляди яких радикально відрізнялися від поглядів держави, грали важливу позитивну роль. Отже, головне випробування релігійної свободи полягає в тому, наскільки вони захищають малі, бідні, соціально-відхилені та непопулярні релігійні меншини.

Джеймс Т. Річардсон (США)

ЗАЯВИ ПРО “КОНТРОЛЬ ЗА СВІДОМІСТЮ” ТА РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ ЗА МЕЖАМИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ: ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУРИ СУМНІВНОГО ПОНЯТТЯ НА ПРАВОВІЙ АРЕНІ

Застосування правових дій на підставі так званого “контролю за свідомістю” потенційних учасників деяких релігійних меншин було поширеним у США протягом чотирьох років, викликаючи коментарі науковців-професіоналів. Ця стаття насамперед підведе підсумок походження ідей та теорій “контролю за свідомістю” представників релігійних груп, а потім вже критичний аналіз цих ідей.

Критика теорій “контролю за свідомістю”. Теорії “контролю за свідомістю” слугують їх прихильникам у різний спосіб. На їх основі батьки можуть звинувачувати релігійні групи та їх лідерів за власні рішення своїх дочок та синів щодо участі в діяльності якоїсь релігійної групи. Колишні члени останніх можуть звинувачувати цю технологію за прийняття ними в минулому рішень, за які вони зараз шкодують. “Депрограмісти” можуть використовувати теорії “промивання мозку” як виправдання наявності їх нової “професії”, а подеколи як напівправове виправдання, у випадку їх